

UOT 94(479.24)

N.R.Məmmədov

AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu
mamedov-n@yahoo.com

QUBADLI RAYONUNUN TARİXİNDƏN

<https://doi.org/10.30546/170899876.73.02.2025.051>

Açar sözlər: rayon, ərazi, əhali, təbii-coğrafi mövqe, təbii sərvətlər, kənd təsərrüfatı, sosial-vəziyyət, dinc quruculuq

Qubadlı strateji cəhətdən və relyefinə görə ən əlverişli müdafiə qabiliyyəti olan qədim Azərbaycan torpağıdır. Azərbaycan əraziləri zaman-zaman yadelli təcavüzlərinə və işğallarına məruz qaldıqda, xalqımız həmişə dağlara çəkilərək doğma vətəninə müdafiə etmişdir. Bu baxımdan, Qubadlı həmişə Azərbaycan xalqının qəhrəmancasına mübarizə mərkəzi, alınmaz qalası olub. Sasani imperiyası da, Ərəb Xilafəti də bu ərazilərdə möhkəmlənə bilməyib. Bölgə həm də Babəkin başçılıq etdiyi Xürrəmilər hərəkatının mühüm mərkəzlərindən biri olmuşdur.

Н.Р.Маммадов

ИЗ ИСТОРИИ ГУБАДЛИНСКОГО РАЙОНА

Ключевые слова: регион, территория, население, природно-географическое положение, природные ресурсы, сельское хозяйство, социальное положение, мирное строительство

Губадлы – древняя Азербайджанская земля, имеющая самые выгодные оборонительные возможности благодаря своему стратегическому расположению и рельефу. Когда территории Азербайджана время от времени подвергались иностранной агрессии и оккупации, наш народ всегда отступал в горы и защищал свою родину. С этой точки зрения Губадлы всегда был центром героической борьбы и неприступной крепостью Азербайджанского народа. На этих территориях смогли обосноваться как Сасанидская империя, так и Арабский халифат. Этот регион также был одним из важных центров движения Хуррам под руководством Бабека.

N.R.Mammadov

FROM THE HISTORY OF GUBADLI DISTRICT

Keywords: region, territory, population, natural-geographical position, natural resources, agriculture, social situation, peaceful construction

Gubadli is an ancient Azerbaijani land that has the most advantageous

defensive capabilities due to its strategic location and relief. When the territories of Azerbaijan were subjected to foreign aggression and occupation from time to time, our people always retreated to the mountains and defended their homeland. From this point of view, Gubadli has always been the center of heroic struggle and an impregnable fortress of the Azerbaijani people. Both the Sasanian Empire and the Arab Caliphate were able to settle in these territories. This region was also one of the important centers of the Khurram movement under the leadership of Babek.

Giriş

Qubadlı iqtisadi rayonu 14 mart 1933-cü ildə təşkil edilmişdir. 4 yanvar 1963-cü ildə Qubadlı inzibati rayonu ləğv edilmiş və Zəngilan rayonuna verilmişdir. Lakin bu hal etirazla qarşılanmış və 17 iyun 1964-cü ildə rayon yenidən yaradılmışdır. Qubadlı inzibati rayonun mərkəzi əvvəlcə Qubadlı qəsəbəsi, sonra isə Qubadlı şəhəri olmuşdur. Qubadlı rayonu Kiçik Qafqazın cənub-qərbində yerləşir. Qədim yaşayış məskəni olan Qubadlı rayonu Qərbdən Ermənistan Respublikası ilə həmsərhəddir. Sahəsi 802 km², əhalisinin sayı 37,0 min nəfər, o cümlədən şəhər əhalisi 8,3 min nəfər, kənd əhalisi 28,7 min nəfərdir (01.01.2012). Rayonda 1 şəhər, 30 kənd ərazi dairəsi, 93 kənd yaşayış məntəqəsi var [1].

Qubadlı rayonunun təbii-coğrafi mövqeyi. 2009-cu il əhalinin siyahıyaalınma məlumatına görə, Qubadlı rayonunda yaşayan 35630 nəfər əhalinin 8046 nəfəri şəhərdə, 27584 nəfəri isə kənddə yaşayırdı. Qubadlı rayon əhalisinin milli tərkibinə gəldikdə isə, 35613 nəfər (99,95%), azərbaycanlı, 13 nəfərini ruslar (0,4%), 2 nəfərini ukraynalılar (0,01%), 2 nəfərini isə (0,01%) digər millətlər təşkil etmişdir. Apardığımız təhlillərdən məlum olur ki, Qubadlı rayonunda yaşayan 13 nəfər rus millətinin 12 nəfəri qadın, bir nəfəri kişi olmuşdur. Qubadlı rayonunda əhalinin orta sıxlığı bir kvadrat kilometrə 34 nəfər düşür. Əhalinin əksəriyyəti (77%-i) kənddə yaşayır [3]. İri yaşayış məntəqələri Qubadlı şəhəri, Xanlıq, Mahmudlu və Dondarlı kəndləridir. Qubadlı şəhəri Həkəri stansiyasından (Bakı-İrəvan dəmiryolu) 35 kilometr, Bakıdan 387 kilometr aralı, Qarabağ yaylasının cənub-şərq qurtaracağında Bazarçayın sahilində yerləşir. Qubadlı şəhərində asfalt zavodu, İnkubator-quşçuluq fabriki, daş karxanası, respublika kənd təsərrüfatı texnikası birliyinin rayon şöbəsi, həmçinin 3 ümumtəhsil məktəbi, 2 kütləvi kitabxana, mədəniyyət evi, kinoteatr, rayon xəstəxanası var idi [2].

Qubadlı rayonunun səthi, əsasən, dağlıqdır. Ərazisi Qarabağ silsiləsinin cənub-qərb (Topağac d. – 2010 m, Pirdağ – 1316 m), Bərgüşad silsiləsinin şimal (Qartız dağı, 1277 m) və Qarabağ yaylasının cənub-şərq (Qurbantəpə dağı, 1075 m) hissəsinə daxildir. Qarabağ yaylasının cənub-şərq qurtaracağı olan Yazı düzü (Bazarçay və Həkəri çayı arasında) ərazidə 450 metrədək alçalır [13, v.16]. Ərazidə Qarabağ silsiləsi maili və dalğalı İncə düzünə keçir. Qubadlı

rayonunda Yura-Antropogen çöküntüləri yayılmışdır. Burada əqiq yatağı var. İqlimi, əsasən, mülayim isti və quru subtropikdir. Orta temperatur yanvarda düzən yerlərdə 1°C -dən, dağlıq yerlərdə 4°C -yə qədər, iyulda müvafiq olaraq 26 və 14°C -dir [14, i.24, v.6]. İllik yağıntı 400-600 millimetrdir. Çayları Bazarçay, Həkəri, Meydandərəsi və digərləri suvarmada istifadə edilir. Qubadlı rayonunda əsasən qəhvəyi dağ-meşə torpaqları yayılmışdır. Əsas bitki örtüyü kollu və seyrək meşəli çəmənləridir. Dağ meşələri (fıstıq, palıd, vələs və s.) var. Meşələrin sahəsi 13,2 min hektardır (1960). Heyvanları: canavar, tülkü, boz dovşan, süleysin, oxlu kirpi, müxtəlif qumsıcanı və digərləri; Quşlardan boz kəklik, turac, qırqovul, göyərçin və digərləri var. Qubadlı rayonunda 1 şəhər, 1 qəsəbə və 93 kənd var [14, i.241, v.10].

Təbii sərvətləri. Kiçik Qafqaz vilayəti geoloji inkişafı ilə Böyük Qafqazdan çox fərqlənir. Uzun geoloji dövr ərzində Kiçik Qafqazda intensiv vulkan fəaliyyəti olmuşdur. Məhz ona görə də respublikamızın digər sahələrindən fərqli olaraq vulkanın süxurları burada geniş əraziləri əhatə edir. Bu süxurlar Paleozoy erasının Yura və Tabaşir dövrlərinə aiddir. Qubadlı rayonunun bir çox yerlərindən tabaşir çıxarılır. Respublikamızın ayrı-ayrı rayonlarının tabaşirə böyük ehtiyacı var. Qubadlı bir çox faydalı qazıntıları ilə zəngindir. Hacılı məhəlləsində daş karxanasının alt laylarında çox zəngin travertin yatağı vardır. Azərbaycanda travertin ancaq Naxçıvan Muxtar Respublikasında olan yataqdan çıxarılır. Saldaş-Fərəcən zonasında qızıl yatağı vardır. Rayonun Qədili kəndi ətrafında böyük əqiq ehtiyatı müəyyən edilmişdir. Əqiqdən sənayenin ayrı-ayrı sahələrində istifadə edilir. Xüsusilə qol və cib saatlarının daşını əqiqdən hazırlayırlar [17, v.54]. Rayonun bir çox yerlərində yerli əhəmiyyətli mineral bulaqları, müalicə suları vardır.

Kiçik Qafqaz dağlarında Qarabağ vulkanik yaylası müstəsna olmaqla, dağətəyi düzənliklərdən yüksək dağlara doğru qalxdıqca süxurların geoloji yaşı artır. Dağətəyi düzənliklər və dağarası çökəkliklər, əsasən, dördüncü dövrün alhivial çöküntülərindən, dağlıq ərazilər isə, əsasən, üçüncü dövrün Mezazoyun əhəng daşlarından, şistlərindən, intruziv süxurlarından təşkil olunmuşdur [17, v.88]. Kiçik Qafqaz vilayəti fəal zəlzələ zonasıdır. Hazırda da burada güclü zəlzələlər baş verir.

Qubadlı rayonu ərazisində əhəmiyyətli sahələrdən biri də Qubadlı Dövlət Yasaqlığıdır. Bu yasaqlıq işğal dövründə erməni vandalizminə məruz qalmış nadir meşələrimizdən biridir. Qeyd edək ki, Qubadlı dövlət yasaqlığı Bəsitçay Dövlət qoruğuna tabe olmaqla 1969-cu ilin iyununda Qubadlı və Laçın rayonlarının ərazisində yaradılmışdır [10, v.6]. Yasaqlığın sahəsi 20 min hektar olub respublika yasaqlığının 8,2%-ni təşkil edir. Ərazi əsasən qırmızı palıddan və vələs ağaclarından ibarətdir. Eyni zamanda ardıc, yemişan, quşburunu, böyürtkən bitkiləri də geniş yayılmışdır. Ərazinin ekoloji amilləri burada heyvan və quşların normal məskunlaşmasına tam şərait yaratmışdır. Ərazi işğal

olunmamışdan əvvəl yasaqlıqda 101 baş çöl donuzu, 21 baş qonur ayı, 35 baş cüyür, 420 baş dovşan, 25 baş canavar, 310 baş çaqqal, 75 baş porsuq var idi [19, v.243]. Quşlardan ən çox kəklik (560) yayılmışdır. Qırqovul, turac, bildirçin, göyərçin bu yerlərin daimi sakinlərindəndirlər. Təəssüf ki, bu yasaqlıq da məhvə məhkum edilənlər sırasındadır.

Qubadlıda meşə fondu – 13994 hektardır. Bundan meşə ilə örtülü sahələr – 10624 hektardır. Oduncaq ehtiyatı – 639,2 min m³-dir. Həmçinin rayonda sahəsi 20000 hektar olan Qubadlı Dövlət təbiət yasaqlığı vardı [19, v.270].

Rayonun böyük Həkəri və Bərgüşad çayları, əsasən, yağış, qrunt və yeraltı sularla qidalanır. Bunlardan başqa rayonun ərazisində Həkəri və Bərgüşad çaylarına tökülən kiçik çaylar – Ağaçay, Xallava, Dovudlu, Xaçgədik və Kiçik Həkəri çayları vardır [4, i.20, v.6]. Həkəri çayı öz başlanğıcını Laçın rayonu ərazisindən, Minkəndin gur, şəffaf və bol sulu bulaqlarından alır. Çayın başlanğıcında İstisu, Turşsu bulaqları da vardır. Azərbaycan çayları içərisində ən təmiz suyu olan Həkəri çayıdır. Vaxtilə Bakıya su gətirmək məsələsi olduğu illərdə Həkəri çayının suyunun gətirilməsini daha məqsəduyğun hesab edirdilər. Lakin çox uzaq olduğundan və Bakıya da tezliklə su gətirmək lazım olduğundan həmin planı dəyişdirib Kür çayından boru vasitəsi ilə su çəkilməmişdir. Rayonun ərazisindən keçən ikinci çay Bərgüşad çayıdır ki, uzunluğu 180 km-ə yaxındır [10, v.19]. Bərgüşad çayı Ermənistan ərazisindən, Bazarçay deyilən yaşayış məntəqəsi ətrafındakı dağlardan başlayır.

İlkin olaraq bu çay mənbəyini götürdüyü Bazarçay yaşayış məntəqəsinin adı ilə əlaqədar adlanır. O, Urud kəndinə qədər Bazarçay kimi tanınır. Qubadlı rayonu ərazisində Bərgüşad adlanır. Çayın Dəliçay, Şəki çay, Sisyançay, Taxtakörpü çay, Daşlı dərə çayı, Bəxtiyarlı çayı, Ağ çayı adlı qolları var. İlin yaz aylarından havanın istiləşməsi, qarların əriməsi və güclü yağışların, yəni bərk gürşad düşdüyünün nəticəsində çay həddən çox artıb çoxalır. İstər Bərgüşad çayı, istərsə də Həkəri çaylarının sularından geniş əkin sahələrinin suvarılmasında istifadə olunur.

Əvvəllər Bərgüşad çayı sahilində yaşayış məntəqələrinin əhalisi həmin sulardan içməli su kimi istifadə edirdilər. Lakin sonradan Sisyan rayonu ərazisində olan Dəstəyirdə çıxarılan qazıntıların, zəhərli maddələrin ermənilər tərəfindən çaya axıdıldığından həmin suların (çayda olan) içməli su kimi istifadəsi mümkünsüz olmuşdur [22, v.18].

Qubadlı kəndi XIX əsrin birinci yarısında çayın sağ sahilində, Dəf düzü deyilən yerdə – quzey hissəsində olub. Onların əkin sahəsinin çox hissəsi isə çayın sol sahilində olmuşdur. Körpü olmadığına görə, çayın daşqın vaxtında becərmə apara bilmədiklərindən sol sahilə köçüb kənd salmışlar. Çayın sağ sahilində Dəf düzü deyilən yerdə baramaqrdu bəsləyib məhsul (ipək) almışlar. Ona görə də həmin yerə Dəf düzü deyilir. Həmin yerin yaxınlığında böyük sahə tutan tut bağı var. Bağın içərisində də barama saxlanan dəflər var

idi. Bizim yerli etnologiyada ona dəf, bir qədər balacasına isə dəfcə deyilir. Qubadlı şəhərində çayın hər iki sahilində, yüksək mərtəbəli binalar, məktəblər, mədəniyyət ocaqları, parklar var; hər iki sahilini bir-biri ilə əlaqələndirən çox möhkəm bünövrəli körpülər tikilmişdir. Bu mənada Qubadlını Macarıstanın paytaxtı kiçik Budapeşt şəhərinə bənzətmək olar. Qubadlıda olan asfalt döşənmiş küçələr, səkilərin hər iki tərəfindəki yaşıllıqlar, gecələr elektrik işığının parlaqlığı şəhərə xüsusi gözəllik verirdi. 1882-ci ildə Qubadlıda ilk realnı məktəbi açılıb. Sonradan bu məktəbə onu təşkil edən Həsən bəyin məktəbi deyilmişdir. Məktəbin 1984-cü ildə 100 illiyi, 1996-cı ildə isə Sumqayıtda 115 illiyi çox geniş qeyd olunmuşdur [4, i.37, v.15].

Qubadlı rayonunun təsərrüfatı. Qubadlı rayonu əsasən kənd təsərrüfatı rayonudur. Əsas təsərrüfatı tütünçülük, taxılçılıq və heyvandarlıqdır. Rayonda 32 kolxoz var idi (1980). Kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar 32,8 min hektardır (1980). Bunun 13,1 min hektarı şum yeri, 0,5 min hektarı çoxillik bitkilər, 0,6 min hektarı biçənəklər, 18,6 min hektarı otlaqlardır. Qubadlı rayonundakı 9,3 min hektar əkin sahəsinin 73%-ində dənli və dənli-paxlalı bitkilər (əsasən, buğda, arpa, qismən çəltik), 7%-ində texniki bitki (tütün), 3%-ində tərəvəz-bostan bitkiləri və kartof, 17%-ində isə yem bitkiləri əkilirdi (1980). Suvarılan torpaqlar 2,4 min hektar olmuşdur (1977) [14, v.6]. 1950-ci ildə Qubadlı rayonunda 1,4 min ton tütün istehsal edilmişdir. Heyvandarlıq inkişaf etdirilmişdir. Təsərrüfatlarda 7,5 min qaramal (o cümlədən 1,9 min inək və camış), 12,6 min davar var idi (1980). Qubadlı rayon təsərrüfatlarında baramaçılıqla məşğul olunurdu [11].

Qubadlı rayonunda asfalt zavodu, inkubator-quşçuluq fabriki, daş karxanası, respublika kənd təsərrüfatı texnikası birliyinin rayon şöbəsi var idi. Rayonun yolları əsasən şose yollarıdır. Laçın-Zəngilan şose yolu Qubadlı rayon ərazisindən keçir.

Qubadlı rayonunun siyasi tarixindən. 1920-ci il 28 aprel istilasından Şimali Azərbaycanın müstəqil dövlətçiliyin itirilməsi ilə nəticələndi. Azərbaycan faktiki olaraq yenidən Rusiyanın əyalətinə çevrildi. Bolşevik istilasından nəticəsində təkcə müstəqil dövlətçilik deyil, həm də tarixi torpaqlarımız da itirildi. Azərbaycanlılar kütləvi şəkildə qarət və qırğınlara məruz qaldı. Ənənəvi mülkiyyət münasibətlərinə zərbə vuruldu. Bütün bunlarla barışmayan minlərlə azərbaycanlı ya öldürüldü, ya sürgün olundu, ya da ölkədən mühacirət etməyə məcbur qaldı. Bütün bunlar Qubadlıda açıq silahlı çıxışlara gətirib çıxardı. Lakin bu çıxışlar qan içində boğuldu. Qubadlı üsyanı xalqın istiqlal ideyalarının sönmədiyini nümayiş etdirməklə gələcək nəsillər üçün örnək rolunu oynadı.

1941-1945-ci illər müharibəsi SSRİ-nin bütün təsərrüfat sahələrinə çox ağır zərbə vurdu. Azərbaycan SSR-in ərazisi bilavasitə alman-faşist qəsbkarlarının hücumuna məruz qalmasa da, respublika zəhmətkeşləri müharibənin bütün ağırlığını öz çiyinlərinə götürmüşdülər. Azərbaycan SSR-in əhalisi 1939-cu ildə

3054,1 min nəfər idi. Həmin siyahıya alınmaya görə, Qubadlı rayonunun ümumi əhalisi 22026 nəfər idi. Qubadlının yüzlərlə oğul və qızı 1941-1945-ci illər müharibəsinin iştirakçıları olmuşlar. Müharibə dövründə Qubadlıdan cəbhəyə gedən 3557 döyüşçüdən 1587 doğma yurduna qayıtmamışdır [10]. Qubadlı rayonunun əhalisinin sayı müharibədən əvvəlki səviyyəni ancaq 1970-ci ildə keçmişdir. Həmin siyahıya alınmaya görə, rayon əhalisinin sayı 25748 nəfərə çatmışdı [21, v.18]. Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 4 yanvar 1963-cü il tarixli qərarı əsasında Qubadlı rayonu ləğv edilmiş və ərazisi Zəngilan rayonu tərkibinə verilmişdir, lakin 1964-cü ildə Qubadlı rayonu yenidən bərpa olunmuşdur [6].

Müharibədən sonra SSRİ xalq təsərrüfatının bərpası və daha da inkişaf etdirilməsinə dair dördüncü beşillik (1946-1950-ci illər) planına 1946-cı il martın 18-də SSRİ Ali Sovetinin birinci sessiyasında baxıldı. 1946-1950-ci illərdə Azərbaycan SSR xalq təsərrüfatının bərpa və inkişaf etdirilməsinə dair beşillik planda sənayenin və kənd təsərrüfatının inkişafını müharibədən əvvəlki səviyyəyə yüksəltmək və bu səviyyəni ötüb keçmək əsas vəzifə kimi irəli sürüldü. Kənd təsərrüfatının bərpa və inkişafına diqqət artırılmışdı. ÜİK(b)P MK-nın fevral (1947-ci il) Plenumu “Müharibədən sonrakı dövrdə kənd təsərrüfatını yüksəltmək tədbirləri haqqında” qərar qəbul etdi [9].

Qubadlı rayonu respublikanın əsas aqrar rayonlarından biri idi. 1948-ci ildə rayon ərazisində 27 kolxoz vardı. Onlar, bir qayda olaraq, beynəlxalq kommunist hərəkatının, ölkə və respublika rəhbərlərinin, yazıçıların, 1941-1945-ci illər müharibəsinin qəhrəmanlarının adlarını daşıyırdılar. Xırda kolxozların ləğvindən və onların böyük təsərrüfatlarda birləşdirilməsindən sonra 1948-ci ildə rayonun hər kolxozunda orta hesabla əkin sahəsi 600 qa olmaqla 141 həyət var idi, bunların da hər birində 218 kolxozçu işləyirdi. Kolxozlarda, əsasən, dənli bitkilər becərilirdi (buğda, darı, arpa, çəltik) [13, v.30].

Obyektiv səbəbi isə Qubadlı rayonunun təbii, iqtisadi və iqlimi şəraitinin pambıqçılıq üçün əlverişli olmaması, pambıq əkin sahələrinin çox az olması idi. Bunları nəzərə alaraq, rayon Partiya Komitəsi son illərdə kolxozların pambıqçılıqdan əldə etdiyi gəliri və ona sərf olunan əməyi müqayisəli şəkildə nəzərdən keçirərək, pambığı Qubadlı kolxozlarının şəraitinə uyğun olan başqa texniki bitki ilə əvəz etmək məsələsini respublika partiya təşkilatının və hökumətinin qarşısında qoymuşdu.

Pambıqçılıqdan fərqli olaraq rayonun təsərrüfatlarının ixtisaslaşdırılması onu göstərirdi ki, Qubadlının bütün kolxozlarının təbii və iqlimi şəraiti tütünçülük və çəltikçilik üçün çox əlverişli idi. Çəltikçilik rayonun təsərrüfatında mühüm rol oynayırdı. 1961-ci ildə rayonda 229 hektar sahədə çəltik əkilmişdi [19, v.28]. 1961-ci ildə rayonda barama istehsalı və dövlətə satışı işi yaxşı təşkil edilmədiyindən plan kəsirdə qalmışdı. Baramaçılıq sahəsində olan nöqsanların səbəbləri arasında barama qurdlarının

becərilməsində aqrotexniki qaydalara ciddi əməl edilməməsi, ictimai kumxanaların təşkili və lazımi qaydada düzəldilməsi işinin aşağı səviyyədə olması idi. Tütünçülük sahəsi rayonun iqtisadiyyatında əhəmiyyətli rol oynayırdı. 1958-1960-cı illərdə rayonun 13 kolxozu tütünçüləklə məşğul olmuşdur. 1961-ci ildə rayonun tütünçülük sahələri genişləndirilərək 70 hektara çatdırılmışdı. Artıq 1970-ci ildə rayonda tütünçüləklə məşğul olan 29 kolxoz var idi [13, v.71].

Qubadlı rayonu təsərrüfat meyli cəhətdən, əsasən, heyvandarlıq rayonu idi. 1949-cu ildə Qubadlı rayonunun kolxozları heyvandarlıq məhsullarının bütün növləri – ət, yağ, yumurta, pendir, gön-dəri məhsulları üzrə (yundan başqa) dövlətə təəhhüdlü tədarüklər planlarını 100% yerinə yetirmişdilər. Eyni nəticələr 1955-ci ildə də əldə olunmuşdur. Rayonun kolxozları dövlətə ət, yun və süd məhsullarının təhvil verilməsi üzrə dövlət planını tam yerinə yetirmişdilər. 1961-ci ilə rayon üzrə hər yüz hektar yararlı torpaq sahəsinə 25 baş mal-qara, 5 inək, 76 baş qoyun, 56 baş quş düşürdü [7, v.39]. Mal-qaranın qışlamasının mütləq surətdə başa çatdırılması məqsədilə yem toplaması işi sürətləndirilmişdi. 1961-ci il avqustun 1-nə rayonda 2235 ton ot, 451 ton saman, 400 tona qədər silos tədarük edilmişdi. 1961-ci ildə rayon üzrə 535 hektar sahədə qarğıdalı əkilmişdi [5, v.31]. Lakin Azərbaycan KP MK-nın 1970-ci il 21 dekabr tarixli plenumunun qərarında göstərilirdi ki, ictimai heyvandarlığın uzun müddətdən bəri geri qalmasına son qoymaq məqsədilə kolxozlarda qara malın, qoyunların, quşların sayının daha da artırılması və məhsuldarlığının yüksəldilməsi, bundan ötrü cins tərkibini yaxşılaşdırmaq, yem bazasını möhkəmlətmək, mal-qaranın saxlanması mütləq üsulları tətbiq etməklə heyvandarlıq sahəsində çox zəhmət tələb edən işləri mexanikləşdirmək üçün 1971-1975-ci illərdə Qubadlı rayonunda kompleks tədbirlər görmək lazım idi. Qərarda o da qeyd olunurdu ki, kolxozlarda heyvandarlığı ixtisaslaşdırmaq və onun sahələrini intensivləşdirmək üçün təsərrüfat daxilində heyvandarlıq sahələrini ixtisaslaşdırmağa və heyvandarlıq fermalarını iriləşdirməyə xüsusi fikir verilməlidir. Qərarda heyvandarlıq məhsullarının istehsalının 1971-1975-ci illərdə artırılması nəzərdə tutulan həcmi konkret rəqəmlər və faizlər əsasında öz əksini tapmışdı [8].

Müharibədən sonra sosial-mədəni inkişaf. 1955-ci ildə rayonda 8 orta, 21 yeddiillik və 21 ibtidai məktəb fəaliyyət göstərmişdir. 1954-1955-ci illərdə 3508 şagirddən 2709-u müsbət qiymətləndirilərək yuxarı siniflərə keçirilmiş, 137 onuncu sinif şagirdlərindən 126-sı isə məktəbi müvəffəqiyyətlə bitirmişdir. Məktəb məzunlarından 45-i orta ixtisas, 11-i ali məktəblərə qəbul olunmuşdur. 1955-1956-cı tədris ilində Qubadlı rayonu məktəblərində 3740 şagird təhsil alırdı. Məktəblərdə ali təhsilli müəllim kadrlarının sayı artmaqda idi. Cari tədris ilində onların sayı 60-a çatmışdı. Bundan başqa, rayon məktəblərində RSFSR-dən ayrıca olaraq göndərilmiş 19 rus dili müəllimi çalışırdı. Rayonun bir çox

məktəblərində təmir işləri aparılmışdı [23, s.6]. 1961-ci ildə rayonda artıq 54 məktəb var idi. Onların 4-ü onbirillik, 4-ü onillik, 9-u səkkizillik, 12-si yeddiillik, qalanları isə ibtidai məktəblər idi. Məktəblərdə politexnik təlim işi genişlənməkdə idi. Kənd təsərrüfatı minimumlarının öyrədilməsi məqsədilə zoobaytariya və aqronomiya dərsləri kənd təsərrüfatı mütəxəssislərinin cəlb edilməsi yolu ilə keçirilirdi. Politexniki təlimlə bağlı olan şagird istehsalat briqadaları təşkil edilirdi [7].

Rayonda mədəni-maarif müəssisələrinin sayı ildən-ilə artırdı. 1955-ci ildə rayonda 16 kitabxana, 21 qiraətxana, 19 klub fəaliyyət göstərirdi. Demək olar ki, bütün kolxozların nəzdində mədəni-maarif müəssisələri fəaliyyət göstərirdi. Bu müəssisələr siyasi və bədii ədəbiyyatla təmin olunurdular. Lakin kitabxanaların böyük əksəriyyəti bu işə yararlı olmayan binalarda yerləşirdi. Kitab rəfləri çatışmırdı. 1961-ci ildə rayonda dövlət hesabına artıq 34 kitabxana və klub var idi. Lakin bir çox kitabxanalar və klublar daim bağlı qalırdı, bəzilərinə ixtisası olmayan şəxslər işləyirdi. Övvəlki illərdə olduğu kimi, bəzi kitabxana və klublar hələ də onların təyinatına uyğun olmayan binalarda yerləşirdi. 1961-ci ilin 5 ayı ərzində mədəni-maarif müəssisələri vasitəsilə əhali üçün 1007 məruzə, mühazirə oxunmuşdu. Rayonda 4 kino qurğusu fəaliyyət göstərirdi. 1955-ci ilin 10 ayı ərzində rayonun müxtəlif bölgələrində 700 kinoseans təşkil edilmişdi ki, onlara da 25 min tamaşaçı baxmışdır [8, v.44]. Rayon mərkəzindən uzaqda yerləşən kəndlərdə kinoseanslar hələ də təşkil edilmirdi. Mədəni-maarif müəssisələrində ixtisaslı kadrlara ehtiyac var idi. 1961-ci ildə rayonda bir kinoteatr, 7 daimi kinoqurğu və 3 səyyar kinoqurğu vasitəsilə əhaliyə mədəni xidmət göstərilmişdir. Bir çox yerlərdə kino budkaları tikilib istifadəyə verilmişdi. Lakin bəzi hallarda kəndlərdə kino maşınlarından səmərəli istifadə edilmir, kino verilişləri az keçirilir, kolxoz sədrləri kino verilişlərini qəbul etmədiyi üçün bu xidmətə xor baxırdı.

Səhiyyə sahəsində də bəzi irəliləyişlər əldə olunmuşdur. 1953-cü ildə rayonda iki xəstəxana, bir ambulatoriya, uşaq-qadın məsləhətxanası, daxili xəstəliklər, cərrahiyyə xəstəlikləri, diş həkimi kabinetləri, epidemstansiya, 6 feldşer-mama məntəqəsi var idi.

1955-ci ildə Xanlıq Su-Elektrik Stansiyasının tikintisi başa çatmışdı. Ümumi uzunluğu 8 km olan Çardaxlı-Qubadlı su kəmərinin inşası başa çatmışdı. Bunun hesabına rayonun mərkəzində süni bulaq yaradılmışdı. Bundan başqa, Bərgüşad çayı üzərindəki körpü təmir edilmiş, yeni mehmanxana tikilmişdi [4, v.13].

1986-cı il noyabrın 14-də Qubadlı rayon Partiya Komitəsinin plenumunda katib Ş.Yəhyayev rayonun on birinci beşillikdə rayon zəhmətkeşlərinin nailiyyətləri haqqında məruzə ilə çıxış etdi. Katib bildirdi ki, rayonun zəhmət adamları partiyanın XXVII qurultayını böyük nailiyyətlərlə qarşılamışlar. Belə ki, rayon üzrə on birinci beşilliyin plan tapşırıqları yüksək

faizlərlə yerinə yetirilmişdir. 1985-ci ildə planda nəzərdə tutulduğundan 25% çox ət, 315 ton çox süd, 31% çox barama, 21% çox yun, ictimai mal-qara üçün planda nəzərdə tutulduğundan 10% çox qaba yem toplanmışdı. Əkinçilik sahəsində də böyük nailiyyətlər əldə olunmuşdu. 1985-ci ildə planda nəzərdə tutulduğundan 13% çox üzüm istehsal olunub dövlətə satılmış, plantasiyalardan 1350 ton əvəzinə 2068 ton tütün yarpağı dərilmiş, taxıl istehsalı planına 138% əməl olunmuşdu [17, v.94].

Qubadlı rayonunun mədəniyyəti. 1980-ci il məlumatına görə, Qubadlı rayonunda məktəbəqədər uşaq müəssisəsi var idi (45 uşaq). Rayonun 63 ümumtəhsil məktəbində (17 ibtidai, 31 səkkizillik, 15 orta) 10712, 1 texniki peşə məktəbində 240 şagird oxuyurdu (1975/80). Ölkəşünaslıq muzeyi, 47 kitabxana, 8 mədəniyyət evi, 23 klub, 25 kinoqurğu fəaliyyət göstərirdi [1, v.21].

Qubadlı rayonunun memarlıq abidələrindən Göy qala (V əsr), Mirlər kəndində Məscidlər (XVIII əsr), Mahmudlu kəndində Mədət bulağı və körpü (XIX əsr), Gavur dərəsində mağara-ibadətqah (IV əsr), Muradxanlı kəndində “Qalalı” qalası (V əsr), Dəmirçilər kəndində iki türbə (XIV əsr) və məscid (XIX əsr), Yazı Düzündə cavanşir türbəsi (XIV əsr), Güercülü kəndində türbə (XVII əsr), Xocamusaxlı kəndində Qalacıq və türbə (XVIII əsr), Əliquluuşağı kəndində mağara-ibadətqah, bulaq (XIX əsr) və kəndin yaxınlığında Göy qala (V əsr), Laləzar körpüsü (1867), Dondarlı kəndində məscid (XIX əsr), Hacıbədal körpüsü mühafizə olunurdu [23].

Azərbaycan Kommunist Partiyasının Qubadlı Rayon Komitəsinin və Rayon Xalq Deputatları Sovetinin orqanı “Avanqard” qəzeti 1937-ci ildən müxtəlif adlarla (“İrəli”, “Kolxozçu” və s.) nəşr olunurdu. 1964-cü ildən “Avanqard” adı ilə çıxır. Yerli radio verilişləri redaksiyası 1964-cü ildən fəaliyyət göstərirdi. Qubadlı rayonunda televiziya verilişlərinə baxılırdı [17, v.28].

1980-ci il yanvarın 1-nə olan məlumata görə, Qubadlı rayonunda 200 çarpayılıq (əhalinin hər 10 min nəfərinə 74,9 çarpayı) 4 xəstəxana müəssisəsi, 21 feldşer-mama məntəqəsi, sanitar-epidemioloji stansiya, 29 həkim, 130 orta tibb işçisi var idi [20, v.5].

Müqayisə üçün qeyd edək ki, 2013-cü ildə Qubadlı rayonunda həkimlərin sayı 20, orta tibb işçilərinin sayı 118, xəstəxanaların sayı 1, xəstəxana çarpayılarının sayı 300, yardım göstərən müalicə müəssisələrinin sayı 1, ambulator poliklinika müəssisələrinin gücü (növbədə gəlişlərin sayı) 120 idi [18, v.8].

Aparığımız təhlillərdən məlum olur ki, 2013-cü ildə Qubadlı əhalisinin hər 10 min nəfərinə 5,2 həkim, 30,8 orta tibb işçisi, 78,3 xəstəxana çarpayısı düşürdü. Eyni zamanda, bəhs olunan dövrdə Qubadlı rayonunda 32 ümumtəhsil müəssisəsi fəaliyyət göstərirdi ki, orada təhsil alan uşaqların sayı 7168 nəfərə çatırdı. 2013-cü ildə Qubadlı rayonunda 23 min kitab fondu olan 1 kitabxana, 1

klub, 1 muzey fəaliyyət göstərirdi. Muzeyə gələnlərin sayı isə 3,2 min nəfər olmuşdu [12].

Qubadlının işğalı. 1988-1991-ci illərdə SSRİ, 1992-ci ildən 1993-cü il avqustun 31-dək Rusiya Federasiyası hərbi və siyasi dairələrindən yardım alan erməni quldur dəstələrinin ardı-arası kəsilməyən hücumları Qubadlı rayon əhalisinin döyüş əzmini qıra bilməsə də, Şuşa, Laçın, Ağdam, Füzuli və Cəbrayılın işğal edilməsi rayonu mühasirə vəziyyətinə saldığından 1993-cü il avqust ayının 31-də əhali yurd-yuvasını tərk etmək məcburiyyətində qaldı [6].

Rayon 1993-cü il avqust ayının 31-də Rusiya Federasiyasının hərbi-siyasi yardımını ilə Ermənistan hərbi birləşmələri tərəfindən işğal olundu. Qubadlı rayonunun işğalını təəssüf hissi ilə qarşılayan Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının bu bölgəsinə və buranın sakinlərinə münasibətini belə ifadə edirdi: “O torpaqlar əməksevər insanların qeyrət, bərəkət ünvanı idi. Qubadlılar Qarabağa, Laçına, Kəlbəcərə Ermənistandan gələn yolun üstündə möhtəşəm qala kimi dayanmışdılar. Onun işğalından da bərk sarsıldım... Qubadlı rayonu ümumiyyətlə maldarlıq rayonu idi, amma eyni zamanda orada tütüncülüüyü inkişaf etdirdik, həm də üzüm bağları saldıq. Rayonun iqtisadiyyatı nə qədər dəyişdi. Bütün bunlar insanlara yeni evlər, yeni mülklər tikmək, yaşayış şəraitini yaxşılaşdırmaq, mədəniyyəti inkişaf etdirmək üçün gözəl şərait yaratdı.

Bunlar hamısı indi əldən gedibdir və bu mülkün, bu varın sahibləri qaçqın vəziyyətində respublikanın cürbəcür bölgələrində çadırlarda yaşayırlar. Bu, şübhəsiz ki, sizi də incidir, amma bilin ki, məni də həddən artıq incidir [22, s.280].

Rayon əhalisinin erməni işğalçılarına qarşı mübarizəsi zamanı xeyli itki verilmişdir. Bu müddət ərzində Qubadlı rayon əhalisi 238 şəhid vermiş, döyüşlərdə 190 nəfər yaralanaraq əlil olmuşdur [5]. Ermənilər Qubadlı rayonunda bir şəhəri, 93 kəndi, 205 mədəni-məişət obyektini, 12 tarixi abidəni yandıraraq talan etdilər. Qubadlının işğalı zamanı 5 mindən çox nadir eksponat saxlanılan Qubadlı Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyi də talan edilmişdir [5, v.155]. IV əsrə aid “Gavur dərəsi”ndəki ibadətqah, V əsrə aid “Qalalı” və “Göyqala” abidələri, XIV əsrdə tikilmiş “Dəmirçilər” türbəsi, Hacı Bədəl körpüsü, Laləzar körpüsü, eləcə də Əyin, Yusifbəyli, Seytas, Qarağacılı, Xocamsaxlı kəndlərindəki digər tarixi abidələr otuz il ərzində işğal altında qalmışdır.

Qubadlı köçkünlərinə dövlət qayğısı. Məcburi köçkün düşən Qubadlı rayon əhalisi respublikanın 42 şəhər və rayonunda məskunlaşmışdır. Əhalinin 22,2 min nəfəri Sumqayıt şəhərində məskunlaşdığından rayonun bütün icra strukturları, idarə, müəssisə və təşkilatları burada yerləşir. Bakı şəhəri, Bakı ətrafı qəsəbələrdə və Abşeron rayonunda 11,8 min nəfər məskunlaşmışdır. Kənd rayonlarında məskunlaşanlar 1,2 min nəfər olmuşdur [20]. Apardığımız araşdırmalardan məlum olur ki, Qubadlı rayon əhalisi məcburi köçkünlük dövründə Azərbaycanın müxtəlif rayonlarında məskunlaşmış və dövlətimizin

dərin qayğısının nəticəsi olaraq həmin məskunlaşdıqları ərazilərdə 2013-cü ildə kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkinini reallaşdırmışlar. Belə ki, həmin ildə 11 hektar sahədə dənli və paxlalı bitki (buğda), 0,2 hektar sahədə kartof, 2 hektar sahədə tərəvəz, 0,2 hektar sahədə bostan bitkiləri əkmışlər. 2013-cü ildə təsərrüfatlardan 26 ton buğda, 1 ton kartof, 8 ton tərəvəz, 4 ton bostan bitkiləri əldə etmişlər. Məhsuldarlıq isə taxılda 23,6 sentner/ha, kartofda 45 sentner/ha, tərəvəzdə 33 sentner/ha, bostan bitkilərində 200 sentner/ha olmuşdur [18].

2005-ci illə müqayisədə 2013-cü ildə Qubadlı rayonunda istər mal-qaranın sayında, istərsə də məhsuldarlığında yüksək artım müşahidə edilmişdir. Belə ki, bəhs edilən illərdə Qubadlı rayonunda iribuynuzlu mal-qaranın sayı 355 başdan 857 başa, inək və camışlar 175 başdan 390 başa, qoyun və keçilər 2250 başdan, 4111 başa çatmışdır [21]. Heyvandarlıq məhsullarının istehsalında da yüksək artım olmuşdur. Belə ki, həmin illərdə ət 11 tondan 31 tona, süd 281 tondan 362 tona, yumurta 201 min ədəddən 250 min ədədə çatmışdır. 2013-cü ildə Qubadlı rayonunun təsərrüfatlarında 3,5 ton yun istehsal olunmuşdur. 2013-cü ildə Qubadlı rayonunda 2 tikinti təşkilatı fəaliyyət göstərirdi ki, həmin təşkilatlarda işləyənlərin sayı 141 nəfər idi [19].

Nəticə

2020-ci il sentyabrın 27-də Ermənistan silahlı qüvvələrinin bütün cəbhəboyu genişmiqyaslı təxribatlarına cavab olaraq Azərbaycan Ordusu sonradan “Dəmir yumruq” adlandırılan əks-hücum əməliyyatına başladı. 44 gün davam edən Vətən müharibəsi təxminən 30 illik işğala son qoyulması və ərazi bütövlüyümüzün bərpası ilə nəticələndi. Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə qazanılan möhtəşəm Zəfər tariximizə qızıl hərflərlə yazıldı. Azərbaycan Ordusu Qubadlı şəhəri uğurunda ağır döyüşlərdə məhz yüksək səriştə və misli-bərabəri olmayan hünər və fədakarlıq göstərdi. 2020-ci il oktyabrın 25-də Azərbaycan Silahlı Qüvvələri Qubadlı şəhərinə daxil olaraq oradan düşməni qovdu. Azərbaycan dövləti cəbhənin Qubadlı istiqamətində əldə edilən bu parlaq uğuru əbədləşdirmək qərarına gəlmiş və Prezident İlham Əliyevin 31 iyul 2023-cü il tarixli Sərəncamı ilə 25 Oktyabr Qubadlı Şəhəri Günü elan edilmişdir. Bu gün Qubadlı rayonunda dinc quruculuq və bərpa prosesi uğurla davam edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun Elmi Arxivi (AMEA TİEA): F.1, siy.2, iş 800.
2. AMEA TİEA: F1, s.2, iş 1479.
3. AMEA TİEA: F1, s.2, iş 3982
4. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Arxivi (ARDA): F.27, siy.4, iş 20, 37.
5. ARDA: F.28, siy.1, iş 116, v.12.

6. ARDA: F.271, siy.1, iş 1, v.8.
7. ARDA: F.379, siy.1, iş 2483, v.19.
8. ARDA: F.441, siy.1, iş 114, v.25.
9. ARDA: F.894, siy.10, iş 135, v.21.
10. ARDA: F.970, siy.1, iş 113, v.34.
11. ARDA: F.1061, siy.1, iş 27, v.41.
12. ARDA: F.2271, siy.1, iş 21, v.8.
13. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Tarix Arxivi (ARDTA): F.183, siy.3, iş 102, v.24.
14. ARDTA: F.406, siy.1, iş 24, v.36.
15. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi İctimai-Siyasi Sənədlər Arxivində (ARPIİSSA): F.1. siy.2, iş 18.
16. ARPIİSSA: F. 62, siy.1, iş 13, v.61.
17. ARPIİSSA: F. 62, siy.16, iş 19, v.54.
18. ARPIİSSA: F. 62, siy.2, iş 1, v.73.
19. ARPIİSSA: F. 62, siy.6, iş 27, v.243.
20. ARPIİSSA: F. 62, siy.24, iş 1, v.7, 45.
21. ARPIİSSA: F. 276, siy.9, iş 45, v.54.

Redaksiyaya daxil olub 26.04.2025